

# İslâm İş Ahlakının Temelleri ve İbn Haldun'da Ahlak Medeniyet İlişkisi\*

## *Main Principles of Islamic Work Ethic and Ethic–Civilizations Relationship in Ibn Khaldun*

 **Mahmut Arslan**

*İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye*  
*marслан23@yahoo.com*

Geliş Tarihi: 14 Nisan 2017

Kabul Tarihi: 1 Haziran 2018

Yayın Tarihi: 15 Ocak 2019

**Özet:** Ahlak terimi dilimizde iki anlama sahiptir. Birincisi insanların toplum içinde uyması gereken kural ve ilkeleri belirtirken ikincisi ahlak felsefesini belirtmektedir. İş ahlakı terimi çalışma ve meslek ahlakını da içermektedir. İslâm dininin temel ilkesi ise tevhid yani Allah'ın birliği ilkesidir. Bu ilke iş ve ticaret yaşamında da etkisini göstermiştir. İş ahlakı açısından İslâmiyet'in önemli bir özelliği de Hz. Peygamber'in bizzat ticaretle uğraşmış olmasıdır. İslâm iş ahlakında tevhid ile birlikte muvazene, özgür irade, sorumluluk ve ihsan gibi dört ilke daha vardır. Batıda görülen lonca teşkilatlarının Osmanlıdaki benzerleri Ahîlik ve gedik sistemidir. Ahîlik ise Horasan erenlerinin Anadolu'nun Türkleştirilmesi aşamasında kurulmuş bulunan ve kökü fütüvvet teşkilatında olan esnaf örgütlenmesinin adıdır. Ahîlik, yaşadığı dönemde ahlak, eğitim–bilim, kalite–standart, üretici–tüketici ilişkisi ve denetim konularında da toplumsal işleyişlere nüfuz etmiştir. İslâm dünyasında 16. yüzyıldan sonra başlayan ekonomik gerileme bireyciliği değil kaderciliği ve kolektivistliği teşvik etmiştir. İslâm'da refah, para ve zamana karşı geliştirilen tutumlar Protestan ve Katoliklerden çok da farklı değildir. Bu konuda belki de en önemli fark faiz yasağında yatmaktadır. İslâm'da zenginliğin iyi olarak görülmesini İslâm geleneğinde veren elin alan elden üstün olduğu düsturu ile açıklanır. İbn Haldun bir insan toplumunun medenileşme süreci hakkında kafa yormuş ve özellikle medeni olmayan yani göçebe Arap kabilelerinin medenileşme hikâyesini anlatmıştır. Askeri ve bürokratik örgütlenme seyfiyye ve kalemiyye sınıflarının gelişimi ile anlatılırken ticaret ve zanaat faaliyetleri de ihmal edilmemiştir. İbn Haldun medeniyetin ahlakı bozup bozmadığı tartışması üzerinde uzun uzadıya durur. O şehrli medeniyetin insan değerlerini yozlaştırdığı, kişinin erdem ve ahlakını bozduğu görüşündedir. İbn Haldun'un iş ahlakı ile doğrudan ilgili olarak en önemli sözleri Mukaddime'nin 2. Cildinde yer alan Muhtesiplik ve Sikke hakkındaki parçadır.

**Anahtar Kelimeler:** İslâm İş Ahlakı, Ahîlik, İbn Haldun

ORCID-ID: M. Arslan 0000-0002-5772-3627

\* Bu çalışma, 19–21 Mayıs 2017 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "IV. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu" adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

**Abstract:** *The term of ahlak has two meaning in Turkish language. The first meaning is ethic or morality which refers to accepted ethical rules and principles in a society. The second meaning is ethics which refers to philosophical search for what is good or what is bad. The term of business ethics includes work ethic and professional ethic. Main principle of Islâm is unity of God (tawhid). This principle has also effects on business life. It should be noted that Prophet Muhammad was dealing with trade and business in his early life. There are four other principles in Islamic business ethics: balance, free will, responsibility and charity. Equivalent of trade guilds of the West in Ottoman society is Ahîlik Brotherhood. This brotherhood was established as a guild of traders and merchants by Horasan Yesevi Dervishes during the Turkification of Anatolia in the 11th Century. Ahîlik Brotherhoods affected Turkish business life in ethics, education, science, quality, standards, consumer relations, and control of production. Muslim societies experienced an economic decline starting from 16th century. This economic decline encouraged fatalism instead of individualism. Attitudes toward wealth, money and time in Islam is not so different from Catholic and Protestant societies. Perhaps attitudes to usury is the only difference. Wealth is not considered as an undesired situation in Islam because of the Islamic maxim of "giving is better than getting.". Ibn Khaldun studied about civilization process of human societies especially of civilization of nomadic Arab tribes. Military and bureaucratic organization was explained by the improvement of sword owners (Salafiyya) and pen owners (Kalamiyya) classes. Trade and craft activities was not omitted in Ibn Khaldun's writings. He discusses in detailed relationship between civilization and ethical decline. He believes that city life and civilization degenerates personal virtues and ethical standards. We can find his thoughts about business ethics in the second volume of Al-Mukaddima's section of Muhtasib and Coins discussion.*

**Keywords:** *Islamic Business Ethics, Ahî Brotherhood, Ibn Khaldun*

## 1. Giriş

**Ahlak Kavramı:** Ahlak terimi dilimizde iki anlama sahiptir. Birincisi insanların toplum içinde uyması gereken kural ve ilkeleri belirtirken ikincisi ahlak felsefesini belirtmektedir. Ahlak bilgisi, ahlak felsefesi ya da Batı dillerinde kullanılan şekliyle *etik*, insanın yapıp etmelerini özel bir problem alanı olarak araştırarak bu alanın varlık-nitelikleri ile bu alanı yöneten ilkelerin (değerlerin) varlık-niteliklerini, insanın yapıp etmelerinin bağımlı ya da bağımsız olduklarını inceleyen disipline denir (Mengüsoğlu, 1983). İş ahlakı, uygulamalı bir ahlak bilgisidir ve iş hayatında karşılaşılan tüm ahlaki sorunları inceler. Bu sorunlar, çalışanlar arasında, çalışanlarla yöneticiler arasında, işletme ve işletmeyle alışverişte bulunanlar ya da işletmeyle çevresel faktörler arasında olabilir.

**İş ve Meslek Ahlakı:** İş ahlakı terimi çalışma ve meslek ahlakını da içermektedir. Çalışma ahlakı dendiğinde bir toplumda işe ve çalışmaya karşı tutunulan tavırlar anlaşılacaktır. Bir toplumun işe yönelik tutumu bir başka toplumdan farklılıklar

gösterebileceği gibi toplumun çeşitli katmanları arasında da farklı yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Bazı toplumlar ya da toplumsal kesimler işe yönelik olumlu bir tutum geliştirirken bazıları işten çok dinlenme ve eğlenceyi ön plana alabilmektedirler. Örneğin bazıları için çalışma yaşamının başlı başına bir amacıdır. Bu tür insanlar tutumlu, dakik, çalışkan, dürüst, sade bir hayat süren ve öz-disiplini olan kişilerdir. İşe ve çalışmaya bu tür bir yaklaşım göstermeye Püriten ahlakı ya da Protestan çalışma ahlakı ya da kısaca çalışma ahlakı adı verilmektedir. Protestanlığın özellikle Kalvinist kolu çalışmayı bir ibadet olarak kabul edip bir ruhsal kurtuluş yolu olarak yüceltmıştır. Aynı durum İslamiyet'teki Melamî hareketi için de geçerlidir.

Meslek ahlakı iş ve çalışma ahlakının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Meslek, (profession) ve mesleki (professional) terimleri birden fazla anlama sahiptir. Bir anlamda mesleklik ya da profesyonellik amatörlüğün karşıtıdır. Bir işi para karşılığı beklemeden zevk için yapmak amatörlüktür. Profesyonellik ise hayatını o işten kazanmayı gerektirir. Diğer bir anlamda ise profesyonellik, bir işin maharetli ve işin gereklerine uygun bir tarzda yapıldığını gösterir. Örneğin ne kadar profesyonel bir iş yapılmış dendiğinde o işi yapanın işindeki ustalığını anlatmak isteriz. Bir meslek sAhîbi olmak sosyolojik olarak çeşitli sonuçlar doğurur. Toplumda tanınan bir meslek sAhîbi olmak birçok prestiji beraberinde getireceği gibi üyelerine pek çok ayrıcalık, sosyal, ekonomik, yasal ve politik üstünlükler sağlar. Bu yüzden yeni ortaya çıkan iş grupları bir meslek olarak tanınmak için önemli çabalar sarf ederler (Arslan, 2001).

İslâm dininin Yahudilik ve Hıristiyanlık karşısında en önemli iddiası yeni bir din olmayıp Hz. İbrahim'in dininin devamı olduğu, resmi Yahudi ve Hıristiyan inançlarının ise bu orijinal İbrahimi mesajdan bir sapma olduğudur. İslâm dininin temel ilkesi ise tevhid yani Allah'ın birliği ilkesidir. Bu ilke iş ve ticaret yaşamında da etkisini göstermiştir. İş ahlakı açısından İslâmiyet'in önemli bir özelliği de Hz. Peygamber'in bizzat ticaretle uğraşmış olmasıdır. Bu nedenle ticaret ve ticareten elde edilen kazanç İslâm tarafından küçük görülmemiş aksine övülmüştür.

İslâm iş ahlakında tevhid ile birlikte muvazene, özgür irade, sorumluluk ve ihsan gibi dört ilke daha vardır (Bikun, 2004).

Tevhid ilkesi gereğince bir Müslüman dünyadaki her şeyin ve kendisinin Allah'a ait olduğunu kabul ettiğinden düşüncesinden ve davranışlarından sapmaması gerekir. Ayrımcı, dışlayıcı ve ırkçı sistemler tevhid ilkesi ile bağdaşmaz. Tek iktidar sAhîbi ve her şeyi bilen sadece Allah olduğundan Müslüman kişi Allah dışında hiç bir güçten

korkmamalıdır. Allah verdiğini geri alabildiğinden Müslüman alçak gönüllü ve mütevazı olmalıdır. Müslüman ayrıca Allah'ın rahmet ve yardımından da ümidini kesmez. Tevhid kelimesinin en önemli sonucu Müslüman'ın Allah'ın emirlerine riayet etmesi, yasaklarından kaçınması ve doğru olanı yapmasıdır.

Muvazene İslâm'ın yatay yönünü temsil eder ve evrende her şeyi kuşatan ahenkle ilgilidir ve her Müslüman'ın hayatında gayret etmesi gereken bir dinamik özelliktir. Sahip olanla olmayan arasındaki dengeyi korumak için Allah vermenin önemini vurgular ve gösterişçi tüketimi yasaklar. Muvazene ilkesi gereğince Allah Kur'an'da Müslüman iş adamlarına şöyle seslenmektedir:

*Ölçtüğünüz zaman dürüst olun. Doğru terazi ile tartın. Bu hem ticaretiniz için daha hayırlı hem de akıbet yönünden daha güzeldir (Kur'an ı Kerim, İsra/35)*

Özgür irade ilkesine göre bir insan bir sözleşme yapma ve onu devam ettirme ya da sona erdirme hakkına sahiptir. Allah'ın iradesine boyun eğmiş bir Müslüman yaptığı bütün sözleşmeleri yerine getirir. Weber, (1982) İslâm toplumlarında kapitalizmin başarılı olamayacağını iddiasının arkasında İslâm ülkelerindeki keyfi hukuk sistemini sorumlu tutar. Ancak İslâm'ın özü hukuk devleti ilkesini ve sözleşme hürriyetini kapsamaktadır.

Sorumluluk kavramı bağlamında İslâm'da farz-ı ayn ve farz-ı kifaye ayrımı vardır. Farzı kifaye toplumsal sorumlulukları, farzı ayn ise bireysel sorumlulukları ifade etmektedir. Bir Müslüman iş adamı ahlak dışı davrandığında işin baskısını ya da herkesin aynı şekilde ahlak dışı davrandığını ileri sürerek suçu üzerinden atamaz. Kendi fillerinin sorumluluğu kendisine aittir.

İhsan ya da iyilikte bulunma, kişinin hiç bir yükümlülüğü yokken başkalarına faydalı işler yapması demektir. İyilik İslâm'da hep teşvik edilmiştir. *“Emri bil maruf nehyi anil münker” “iyiliği emrediniz kötülükten sakınınız”* ilkesi bunun en güzel örneğidir. Borçlulara zaman tanımak, fakirlere indirim yapmak, satılan malın iadesine razı olmak da iş ahlakı açısından ihsan örnekleridir.

## **2. İslâm İş Ahlakının Osmanlı–Türk Kültüründeki Temeli: Ahîlik**

Mesleklerin toplum hayatındaki etkinliği Orta Çağlarda dinî temele dayanan köklü bir meslek ahlakının gelişmesine yol açmıştır. Meslekler loncalarda örgütlenmiş ve her meslek pir ve ruhsal önder saydıkları bir aziz ya da din büyüğüne bağlanmıştır. Buna

göre meslek kişiye tanrısal buyruk olarak yüklenen, insanın Allah'a ve kardeşlerine karşı (meslek onuru, yeteneği, kıvancı gibi) belirli yükümlülükleri içeren tanrısal bir ödevdir. Batıda görülen lonca teşkilatlarının Osmanlıdaki benzerleri Ahîlik ve gedik sistemidir. Sanayi devriminden sonra lonca sistemi hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da yıkılmış ve bunun bir sonucu olarak meslek ahlakında da bir çözülme yaşanmış, yüzyıllar boyu geçerli olan değerler sistemi bozulmaya başlamıştır.

Ahî kelimesi kardeşlik anlamına gelir (Şeker, 1993). Türk ve İslâm dünyasında iş ve meslek ahlakına ilişkin ilk örgüt fütüvvet teşkilatıdır. Meslek ahlakı ilkelerini ilk kez yazılı halde fütüvvetnâmelerde ortaya koyan fütüvvet teşkilatı 1180-1225 yılları arasında hüküm süren Abbasi halifesi Nasırlı Dinillah tarafından desteklenip güçlendirilmiştir. Ahîlik ise Horasan erenlerinin Anadolu'nun Türkleştirilmesi aşamasında kurulmuş bulunan ve kökü fütüvvet teşkilatında olan esnaf örgütlenmesinin adıdır. Anadolu'daki Ahîliğin kurucusu Orta Asya'dan gelip Kırşehir'e yerleşen alperenlerden Ahî Evran'dır. Ahî örgütü inisyatik bir gizli kardeşlik örgütü olarak doğmuş sonradan meslek loncalarını da içine alan bir yapıya bürünmüş olabilir. Yapılan giriş törenleri dikkate alındığında Ahîliğin sadece bir meslek örgütü olmayıp aynı zamanda tarikat benzeri bir yapıya da sahip olduklarını göstermektedir. Ahîlik, mesleki bir ezoterik cemiyete benzemektedir ve bu cemiyet Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda aktif rol oynamıştır. Moğol saldırısından kaçıp Anadolu'ya gelen Müslüman Türkler Anadolu'nun Hıristiyan halklarının egemenliğinde olan ticaret ve üretimini kendi aralarındaki Ahî örgütlenmesiyle ele geçirmeye çalışmışlardır. Ancak rekabetin yanı sıra Hıristiyan ve Müslüman esnaf ve tacirler arasında iş birliği ve yardımlaşmanın da yaşanmış olacağı göz önünde tutulmalıdır.

Anadolu Selçukları zamanında Türklerin sadece askerlik, hayvancılık ya da çiftçilik değil tüccarlık da yaptıkları ve bir Türk tüccar sınıfının var olduğunu kaynaklardan biliyoruz. Moğolların Anadolu'yu istilası sırasında azalan devlet otoritesi karşısında Ahî teşkilatları bazen şehir yönetimlerini dahi devralmıştır. Bu dönemde Rum Gazileri, Rum Kardeşleri ve Rum Bacıları gibi örgütler oluşturulmuştur. Orta Çağ Anadolu'sunda silahlı bir Türk kadın örgütünün varlığı dikkat çekicidir ve bu örgüt Ahîlerin kız kardeş ve karılarından oluşmaktadır (Gülerman, 1993). Bizans Loncalar'ı bazı kamu görevlerini yerine getirmek için kurulmuş devlet güdümündeki meslek örgütleri iken (Güllülü; 1985). Ahî Birlikleri devlet otoritesinin dışında kurulup gelişen günümüzde kamu görevi kabul edilen birçok fonksiyonu gönüllü olarak kendi toplum anlayışına uygun ifa eden organizasyonlardı (Ekinci, 2001), (Çağatay, 1990).

Moğollar'dan kaçanların karşılaştıkları zorluklar bu insanların yardımlaşma, dayanışma, iş ve güç birliği etme gibi özellikleri Ahî organizasyonuna taşımalarına neden olmuş, örgüt bir güç birliği kurumu halini almıştır (Ocak, 1996). İyiliğin, doğruluğun, kardeşliğin, yardımcılığın kısacası bütün güzel değerleri yapısında içselleştiren Ahîlik, yaşadığı dönemde aşağıdaki şu konularda da toplumsal işleyişlere nüfuz etmiştir (Yalkın, 1996):

- Ahlak
- Eğitim–Bilim
- Kalite–Standart
- Üretici–Tüketici ilişkisi
- Denetim

Ahîlikte odak noktası insandır ve hedef insanı mutlu kılmaktır. Sosyal yardımlaşma esas alınarak toplum gruplarının çıkarlarının birbirleriyle çarpışmasına set çekilmiştir (Ekinci, 2001). Ahîlik düşüncesi insanları çalışmaya teşvik eder, bir sanat dalında yetişmelerini, başkasına muhtaç olmamalarını hedefler, bu şöyle ifade edilir: “Daima işle meşgul ol, bir sanat ustası yanında makbul bir hale gel. Tembel adamlar hiçbir şey elde demezler.” Bir üye esnaftan doğru olması beklenir, bu ahlaki bir kural haline gelmiştir. Ahî ahlakında doğruluk ekonomik bir öz taşımakta, eşyanın bilinen biçimde imal edilmesi ve belirli bir fiyata satılması anlamına gelmektedir (Ülgener, 1981 Ahîliğin amaçları sosyo–ekonomik açıdan şu şekilde değerlendirilebilir (Soykut, 1971):

- Kişiyi eğitip üretici ve faydalı bir hale getirmek ve bu suretle onu toplumda layık olduğu en uygun yere ulaştırmak,
- Ahlaklı, verimli ve üretken bir çalışma ortamı meydana getirmek ve bu ortamın sürekliliğini sağlamak,
- Karşılıklı anlayış ve güvene dayalı işbölümü ve işbirliğini gerçekleştirerek toplumda sosyo–ekonomik dengeleri kurmak.

Geçimini temin edecek bir meslek veya sanatı olmayanlar ve yardım etmeyen, yardımlaşmayan, başkasına yük olan ve başkasının sırtından geçinenler Ahî olamaz ve Ahîliğe girmiş ve ustalık şedi bağlamış olsalar bile ahlaksızlık, ayyaşlık, iftira ve hıyanette bulunanlar Ahîlikten çıkarılır ve ustalığı düşerdi ve durum ve isimleri bir hafta içinde bütün Ahî Teşkilatlarına duyurulurdu (Çalışkan, ve Y; İkiz, 1993).

### 3. Ahî Evran'da İş ve Meslek Ahlakı Yaklaşımları

Ahî Evran'daki ahlaki oluşumlarda bilimin, sanatın ve fütüvvet ilkelerinin etkisi vardır. Ahî Evran sanatı bilimsel uygulamaları günlük yaşama aktarma aracı olarak görmektedir. Başka deyişle sanatkarlık bilimi uygulamada bir araçtır ona göre. Asketik (münzevi-çileci) hayat tarzını benimsememiş, Birliğe üye olanlara da bir sanatla uğraşmalarını tavsiye etmiştir. Ahî Evran'da Ahî helal kazançla sorumludur ve buna kişinin kendi emeği ile geçinebileceği bir mesleğe sahip olması ile ulaşılır (Erken, 1988). Sanatında çalışarak zengin olan Ahîler varlıklarını topluma hizmet aracı olarak gördüklerinden sosyal faaliyetler de yürütmekte idiler.

Ahî Birliklerini kurup yaygınlaştıran Ahî Evran ve arkadaşları, örgütün ahlaki kaidelerini iyi insan olma felsefesine dayanan fütüvvetnâmelerden almışlardır (Gülerman ve Taştekil, 1993). Fütüvvetteki mertlik, yiğitlik, delikanlılık, cömertlik ve el açıklığı Ahî Evran ve Ahîlere ahlakî bir bakış açısı kazandırmıştır. Örneğin bir Ahî esnafı müşterisine "bugün yeterince satış yaptım lütfen komşu dükkândan alışveriş yapın" diyebilmekteydi. Güzel huylu ve kötülüğe bulaşmamakta kararlı Ahî Evran'ın fikri pınarı fütüvvetin ahlaki yaklaşımları olmuştur (Erken, 1998).

Bir esnaf örgütünün başkanı olmasına rağmen Ahî Evran tüketici haklarını dikkat etmekte idi. Örneğin, aşırı fiyat dalgalanmalarına set çekmeye çalışıp halkın bundan zarar görmesini engeller. Hileli, bozuk, kalitesiz malların piyasaya sürülmemesi için çaba gösterirdi. Örneğin, beğenmediği ayakkabıları dama atmasından dolayı, halk arasında "pabucu dama atılmak" deyimi yayılmıştır. Denetlemelerinde esnafa birliği, dayanışmayı ve yardımı öğütler, onlara bilgi, beceri ve uzmanlık (ustalık) düzeylerini artırmalarını söylerdi.

Ahî Evran, sanat faaliyetlerini ahlak ilkeleri ile bütünleştirerek, Ahîlik'te sistemleştirmiştir. Kurduğu organizasyonun sosyo-ekonomik sonuçları da vardı. Bunlardan en önemlisi esnaf ve sanatkarlar arasında sıkı bir işbirliği, dayanışma ve yardımlaşma kurarak iyi ahlak kurallarını halk arasında yaymayı gerçekleştirmektir (Gülerman ve Taştekil, 1993). Bu sonuç esnafa iç ve dış rakiplerine karşı rekabet avantajı ve pazarda rakiplerine karşı önlem almalarını sağlayacaktı.

Ahî Evran'ın Ahî Birliklerine bir sanatla uğraşmayı üye kabul etmemesi, din ve duygu istismarının önüne geçmesi, esnaf ve sanatkarın mesleki ve insani yönlerinin geliştirmek amacıyla eğitim programları düzenlemesi, toplum fertlerinin başkasına muhtaç olmadan bir sanatta ustalaşmalarını ve yaşam standartlarının yükselmesini

sağlamıştır. Ahî Evran üyelere ve insanlara dürüstlüğü, hırsızlık yapmamalarını, sır tutmayı ve kötü söz söylememelerini tavsiye ederek Ahî Birliklerinin mimarı olmuştur. Bu ilke ve prensipler o devirde ve sonraları toplumsal ve ekonomik istikrarı sağlayıcı faktörler olmuşlardır.

Ahî Evran'ın düşüncesine etki eden diğer fütüvvet prensipleri şunlardır (Çağatay, 1990).

- İyi huylu olmak,
- İyi kalpli, iyiliksever ve cömert olmak,
- Din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek,
- Hile yapmamak,
- Yalan söylememek,
- Adaletli olmak,
- Zulme, zalime ve haksızlığa karşı gelmek,
- Haklı güçsüzün hakkını haksız güçlüden almaya yardım etmek.

Ahîlik sistemi, toplumun her kesiminin belirli bir sanatla uğraşması gereğini ortaya koymuştur. Ahî Evran "Letaifü-l Hikme" adlı eserinde meslek sahipleri arasında rekabet ve çatışmaları halledecek ilkelerin ve kuralların gerekli olduğunu vurgulayarak iş ahlakının temeline işaret etmiştir. Böylece fütüvvetnâmeler gibi "Ahî Şecerenameleri" oluşturulmuştur. Bunlar meslek ahlakı ilkelerinin Türk tarihindeki ilk örneklerindedir. Ahîlikte ahlak sahibi olmayan bir iş adamının başarılı olamayacağı olsa bile bu başarının geçici olacağı düşüncesi hakimdir. Ahî ahlakının özellikleri özellikle meslek içi uygulamalarda ortaya çıkmaktadır. Bu iş ahlakı ilkelerini içeren fütüvvetnâmelerde 740 kural vardı ve Ahîliğe girecek kişinin bunlardan en az 124 tanesini ezbere bilmesi beklenirdi (Ünsür, 1999). Ahî ahlakının temel nitelikleri arasında şunlar vardı:

- İş ve meslek sahibi olmak
- Helal kazanç kutsaldır
- İş yeri huzurlu bir ortam olmalıdır
- Çalışma ilişkileri insani olmalıdır
- İş bölümü ve uzmanlaşma
- İktisadi faaliyetlerde doğruluk
- Disiplinli çalışma
- Fırsat ve imkanlardan eşit ölçüde yararlanma, kendisinden başkalarını da düşünme
- Planlı, vasıflı, kaliteli ve standart mal üretimi



- Tüketicinin korunması
- Ahî Örgütünde Mesleki ve Ahlaki Eğitim

Ahîlerin eğitime yaklaşımı, mesleki olgunluğa ulaşmak için gerekli bilgileri kazandırma ve bireyin davranışlarını etkileme ile ahlaki gelişimini sağlamaktı. Böylece Ahîler, bireyi, kendine ve çevresine faydalı kamil insan olarak yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Ahî Birliklerinin en önemli özelliklerinden birisi üyelerine bir meslek ve ortak davranışlar kazandırmayı hedefleyen kurumlar olmalarıdır (Erken, 1998). Dolayısıyla kuruluşlarından itibaren Birlikler eğitim ve öğretim programlarına önem vermişler, üyelerinin programlara katılmalarını ve öğrendiklerini sanatlarına uygulamalarını teşvik etmişlerdir. Ahî kurumunun üyesi olacak gençler tezgahta ya da atölyelerde yetiştirilerek mükemmel bir beceri kazandırılmaya çalışılırdı (Çağatay, 1989). Ahîlerde belli sürede mesleğin bütün basamaklarından geçme yoluyla gence sanat ve meslek becerisi, ahlak ve terbiye öğretilir, ustalık derecesini elde edip bağımsız olarak dükkan, tezgah sahibi olduğunda, kazanılan paranın hilesiz, aldatmacasız alın teri ile ve helalinden kazanılması gereği ve düşüncesi benimsetilirdi.

Ahî Birlikleri eğitim sisteminde;

- İnsan bir bütün olarak ele alınır, mesleki, dini ve toplumsal bilgi aynı anda verilir.
- İş başında yapılan eğitimin, iş dışında yapılan eğitimle bütünleşmesi sağlanır.
- Eğitim ömür boyu süren bir faaliyet olarak görülür.
- Derslerin yetkili kişiler tarafından verilmesi esastır.
- Eğitimden herkes ücretsiz olarak faydalanır.

Başka deyişle bireyler dürüst, emanete ve adalete saygı gösteren, delikanlı, mert, cömert ve güzel karakterli bir feta olma amacıyla eğitilirdi. Ahîliğin kuruluş ilhamını aldığı fütüvvetnâmelerde feta değerleri şöyle açıklanırdı: "Fetanın ahlak bakımından yüce, vaadinde doğru, kararlarında insafı, malı haram olanın malına ihanet etmemesi, ikiyüzlü, iki dilli olmaması lazımdır. Fetaya üç şey yasaklanır, üç şey açılır: Gözü haram olan şeylere, ağzı günah olan sözlere, eli zulme bağlanır. Kapısı konuklara, kesesi kardeşlerinden ihtiyacı olanlara, sofrası bütün açlara açılır."

Ahî Evran'ın düşüncesine etki eden diğer fütüvvet prensipleri şunlardır (Çağatay, 1990).

- İyi huylu olmak,

- İyi kalpli, iyiliksever ve cömert olmak,
- Din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek,
- Hile yapmamak,
- Yalan söylememek,
- Adaletli olmak,
- Zulme, zalime ve haksızlığa karşı gelmek,
- Haklı güçsüzün hakkını haksız güçlüden almaya yardım etmek.

Ahîlik sistemi, toplumun her kesiminin belirli bir sanatla uğraşması gereğini ortaya koymuştur. Ahî Evran “Letaifü-l Hikme” adlı eserinde meslek sahipleri arasında rekabet ve çatışmaları halledecek ilkelerin ve kuralların gerekli olduğunu vurgulayarak iş ahlakının temelini işaret etmiştir. Böylece fütüvvetnâmeler gibi “Ahî Şecerenameleri” oluşturulmuştur. Bunlar meslek ahlakı ilkelerinin Türk tarihindeki ilk örneklerindedir. Ahîlikte ahlak sahibi olmayan bir iş adamının başarılı olamayacağı olsa bile bu başarının geçici olacağı düşüncesi hâkimdir. Ahî ahlakının özellikleri özellikle meslek içi uygulamalarda ortaya çıkmaktadır. Bu iş ahlakı ilkelerini içeren fütüvvetnâmelerde 740 kural vardı ve Ahîliğe girecek kişinin bunlardan en az 124 tanesini ezbere bilmesi beklenirdi (Ünsür, 1999). Ahî ahlakının temel nitelikleri arasında şunlar vardı:

- İş ve meslek sahibi olmak
- Helal kazanç kutsaldır
- İş yeri huzurlu bir ortam olmalıdır
- Çalışma ilişkileri insani olmalıdır
- İşbölümü ve uzmanlaşma
- İktisadi faaliyetlerde doğruluk
- Disiplinli çalışma
- Fırsat ve imkânlardan eşit ölçüde yararlanma, kendisinden başkalarını da düşünme
- Planlı, vasıflı, kaliteli ve standart mal üretimi
- Tüketicinin korunması

#### 4. Ahîlikde İş ve Meslek Ahlakı Değerleri

Bir sistemi ahlaki perspektiften değerlendirmede kullanılacak ilk kıstas belki de insana verdiği değer, önem ve rolde uzanmaktadır. Her hareketin temel hedefinin insanları mutlu etmek olduğu dikkate alınırsa bu kriterin gerekliliği anlaşılabilir. Ahîlikte insan sistemin merkezine oturtulmuş olup her şey onun mutluluğu için

geliştirilmiş, hiçbir şeye “eşref-i mahlukat” kabul edilen insandan daha fazla değer verilmemiştir (Ekinci, 1990).

- Ahîler eğitim ve öğrenime gereken önemi atfetmişlerdir.
- Bireylerin tek tek toplumu oluşturması, insan olgunlaşmasının sonuçta toplumun refah düzeyine olumlu etkide bulunacağı gerçeği Ahîler!i insan odaklı olmaya yönlendirmiştir
- İnsanın meta olmaktan çıkması ve bir şahsiyet ve bir değer olarak algılanmasının olmazsa olmaz bir faktör olması, insan bilincine ulaşmamış örgütlerin bir sivil toplum kuruluşu olarak ortaya çıkmalarını engeller (Arıcı,1999).
- Ahî ahlakında birey, topluma model olan ve sosyal yaşama pozitif katkıları bulunan bir kişiliktir.
- Ahî üyelerinde dünyayı terk etme, “Ahîret asketizm”i düşüncesi yoktur.<sup>1</sup> Sosyal rollerini, toplumla karşılıklı yardımlaşma ile yerine getirme vardır. Ahîler Hz. Muhamed’in şu sözünü benimsemişlerdir: “İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olandır.”
- Moğol istilaları ile sarsılan devlet otoritesine karşı Ahîlerin, bir güç odağı olmalarına karşın, itaatsizlikleri olmamıştır.
- Ahî ahlakının oluşmasında, her örgüt kültüründe olduğu gibi mitlerin, efsanelerin ve kahramanların önemli etkisi vardı.
- Ahî ahlakında sanat ehli olup katma değer oluşturma ve topluma yük olmama fikrini Sadî şöyle nitelemektedir: “Mal ömrün huzur ve asayiş içindir, ömür mal cem eylemek için değildir.
- Ahîler özel girişimciliği destekleyen bir anlayıştaydılar.
- Ahîlerin arkadaşlığı ve dostluğu teşvik etmesi üyelerin kişiliğine de katkısı oluyordu
- Weberyen yaklaşım ve Ahîlik arasında da paralellikler kurulabilir. Özü çok çalışma ve rasyonellik olan Weberci yaklaşımda Protestan ahlakı ve Kapitalizm Ruhu arasında bir bağ kurulmuştur. Batı dünyasının çalışma ahlakı toplumun

---

<sup>1</sup> Weberyen Protestan Ahlakına oldukça yakın olan bu inanç 400 yıl sonra ortaya çıkacak olan Püriten dünyevi çileciliğinin müjdecisi sayılabilir. Ancak Avrupa'daki sanayi toplumunun oluşumunda önemli rolü olduğu düşünülen bu yüksek çalışma ve girişim ahlakı, ülkemizde maalesef tarih içinde bir Türk ticaret ve sanayi burjuvazisi oluşturamamıştır. Ahîlik yerini loncalara bırakmış, Osmanlı Devletinin duraklamaya girmesiyle birlikte Türkler de giderek ticaret ve sanayiden çekilerek asker ve köylü bir millet haline gelmişlerdir. Öyle ki 20.yüzyılın başlarında bir Türk eczacının varlığı bile toplum tarafından şaşkınlıkla karşılanmış, 1950'lere kadar Türk'ten sanayici ve işadamı olup olmayacağı tartışılmıştır. II. Mahmut'tan itibaren ülkede milli burjuvazinin geliştirilmesine çalışılmıştır.

dini ve ahlaki değerleri ile bağlantılıdır. Weber'e göre verimlilik ve ülkenin ilerlemesinin Protestan değerleri ile yakın alakası vardı. Bu görüşleri ile Weber, Marx'ın, materyalist anlayışın ve üretim modellerinin dini inancı şekillendireceği fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre çok çalışma ve rasyonellik ile elde edilecek toplumsal başarının temelini hem ekonomik yaklaşım hem de dini değerlerle yoğrulan iş ve çalışma ahlakı oluşturur. Protestanlığın temelindeki ahlaki kaideler ve değerler sistemi Kapitalist anlayışın özelliklerini belirler. İslâm dini de Protestanlık gibi çalışmayı öğütler ve ekonomik işleyişe etki etmeye çalışır. Ahîlikteki çalışma ahlakı değerlerinin gelişiminde dini yaklaşımların önemli payı vardır. Ahîlerdeki iş ahlakı sosyo-ekonomik ve kültürel kurallar ile harmanlanmıştır. Çalışma ve iş hayatını sistemleştirecek değerleri bünyesinde barındıran, örneğin çok çalışmayla günahların affedilmesi arasında bir bağ kuran İslâm dini çalışmayı kutsallaştırmıştır (Bodur, 1999). Örneğin Hz .Ali esnaf ve sanatkarlığın teşvik edilmesini, faaliyetlerinde etkililiği artırmak amacıyla alt yapı yatırımlarının yapılması yönünde dönemin Mısır Valisi'ne yazı yazmıştır. Hz. Ali'ye göre sosyal barış ve istikrarlı toplum, ticaret ehli bireylerin başarısı ile olacaktır. Ahî ahlakında Hz. Ali'nin fikri önder ve bir örnek olmasının nedeni, O'nun bu ekonomi politikalarından kaynaklanmaktadır. Ahîlerin faaliyetleri toplumsal barış ve düzenliliği sağlayıcı bir ekonomik sistem olmuştur. Ahîlik ahlakındaki prensipler üyeleri çalışmaya ve akılcılığa yönlendirmiştir.

- Weber İslâm toplumları iş ahlakını üç açıdan kritize etmiştir: (Arslan, 2000). Despotik karakter (oriental despotizm), savaşçı ahlakı (warrior ethic) ve öte dünyalı çilecilik (other-worldly asceticism). Görülmektedir ki Ahîlik, uhrevi değil dünyevi çileciliği öngören Melami tasavvuf anlayışına yatkın bir harekettir. Ahîliğin bu etkisi ne yazık ki sonraki yıllarda bir ticaret ve sanayi burjuvazisinin oluşumuna neden olamamıştır. Bunun başlıca nedeni de Osmanlı Tımar sisteminin merkezîyetçi özellikleri ve daha sonra 17. yüzyılda Tımar düzeninin yıkılarak yerine düzensizliğin ve Celali isyanlarının hâkim olmasıdır.

## 5. İslâm'da Sıkı Çalışma ve Dinlenme

Weber Protestan Ahlakının ayırıcı özelliklerinden birini sıkı çalışmaya verilen önem olarak belirtmiştir. Aynı semitik kökeni paylaştığı, başka bir deyimle İbrahimi geleneğin bir parçası olduğu için İslâm çalışma ahlakı, (İÇA) Protestan ve Katolik çalışma ahlakından çok fazla farklılık göstermez. Hıristiyanlık gibi İslâm da çalışmayı bir ibadet ve Allah rızasını kazanmak için bir hizmet olarak görür. "Halka hizmet Hak'ka hizmettir" düsturu bunun somutlaşmış bir ifadesi olarak kabul edilebilir. İslâm

ayrıca insanın bu dünyadaki çalışmasıyla Allah'ın yaratılış planına katkıda bulunduğu inancını da Hıristiyanlıkla paylaşır. İnsanın Halifetullah sıfatıyla yeryüzünde bir eşrefi mahlukat olarak yer alışı, insanın ilahi yaratılış planında özel bir misyonu olduğu ve bu misyonu yerine getirmesi için çalışmasını da gerektirmektedir. Halifetullah kavramı, Hıristiyanlıktaki *"stewardship"* kavramı ile kavramı benzeşmektedir. Her ikisi de insanın, Allah'ın mülkünün emanetçisi olduğunu belirtmektedir.

Osman Pazarlı'ya, (1980) göre İslâm iktisat ahlakı dört ilkeyi içermektedir:

- Bir kişinin ekonomiden elde ettiği pay onun çalışması ve emeği tarafından belirlenmelidir. Tembellik, aylaklık ve iktisadi kaynakların israfı ahlaki zaaflardır.
- Dürüstlük iktisat ahlakının temelidir.
- Dayanışma ve yardım iktisadi faaliyetlerin bir parçası olmalıdır.
- Dünyevi refah ve zenginlik dine aykırı değildir.

İslâm inancı bu dünyayı ihmal eden bir inanç değildir. Sahihliği tartışmalı da olsa "hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için yarın ölecekmiş gibi öte dünya için çalışınız" hadisi en azından İslâmî kültürün çalışma hayatına yaklaşımını göstermektedir.

Çalışma ve iş İslâm'da hem bir görev hem de hem de bir ibadet olarak ele alınmaktadır. Kur'an (Necm:39-40) çalışmanın önemini vurgulamaktadır:

*"Gerçek şu ki insan için çalışıp didindiğinden başkası yoktur".*

İslâm el emeğini de övmektedir. Bir Hadis-i Şerif, Hz. Muhammed'in emeğe olan yaklaşımını da göstermektedir:

*"Kimse eliyle kazandığından daha iyi bir gıda yememiştir (Aydın, 1996)."*

Tembellik ve aylaklık da İslâm'da şiddetle kınanmıştır. Bu konudaki bir diğer Hadis'de şöyle denmektedir.

*"Bir kişinin pazarda hamallık yapması dilenmesinden kat kat üstündür." (Aydın, 1996)*

Mannan (1986) aynı şekilde İslâm dininin insanları çalışmaya güdüleyen çeşitli motivasyonel unsurlar içermektedir.

*“Örneğin İslâm’da çalışma, Allah’ın insanlara sunduğu kaynakların verimli bir şekilde kullanılması amacıyla yapılan iş ve çalışma bir ibadettir. Kur’an bu konuda “ibadetiniz sona erdiğinde yeryüzüne dağılın ve Allah’ın sizler için cömertçe sunduğu nimetleri arayın.*

İlahiyatçı Yunus Vehbi Yavuz (1992) “İslâm’da Çalışma Ahlakı” adlı eserinde insanların yeryüzünde Allah’ın temsilcisi ve halifesi olarak bulunduğunun altını çizmektedir ve bu konuda şu Kur’an ayetine işaret etmektedir. 2:30,

*“Bir zamanlar Rabbin meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife atayacağım’ demişti de onlar şöyle konuşmuşlardı, orada bozgunculuk edecek kan dökecek birini mi atayacaksın? Oysa ki bizler seni hamd ile tesbih ediyoruz; seni kutsayıp yüceltiyoruz. Allah şöyle dedi: ‘şu bir gerçek ki ben sizin bilmediklerinizi bilmekteyim (Bakara 30)”*

İslâm’daki Allah kavramı evreni yaratmakla sınırlı bir yaratıcıyı ifade etmez. Yaratma her an devam etmektedir, aktif ve her an çalışmakta olan bir Allah kavramıdır söz konusu olan. Bu nedenle Allah sıkı çalışan insanları sevmekte tembelleri sevmemektedir. Hatta tembel bir insanın iyi bir Müslüman olamayacağı, İslâm gelenek ve kültüründe yer eden bir özelliktir. Yavuz (1992) İslâm Peygamberinin 23 yıllık risalet süresi içinde çok sıkı bir çalışma örneği verdiğini ve asla zamanını israf etmediğini belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

*“Yeryüzündeki misyonumuzu gerçekleştirmek için çok çalışmak zorundayız. Son yüzyıllarda İslâm dünyası bir çöküş yaşamıştır bunun nedeni de sıkı ve düzenli çalışmayı ihmal etmesidir. Müslümanlar İslâm’ın yalnızca öteki dünya ile ilgilendiği zehabına kapılmışlardır. Oysa ki bu doğru değildir. Çok çalışmak ve ekonomik güç kazanmak her Müslüman’ın görevidir. Çalışıp başarılı olanları sevmeli ve teşvik etmeliyiz. Bununla birlikte bir Müslüman, çalışma faaliyetinin helal ya da haram olup olmadığını her zaman düşünmelidir. Çalışmanın bir tür cihad olduğunu unutmamalıyız. Dünyevi işlerin hedefi çalışma vasıtasıyla Allah rızasını kazanmaktır.*

Müslüman modernistler İslâm dünyasındaki fakirliğin nedeninin basitçe tembellik olduğunu düşünmüşlerdir. Bu konuda düsturları “Allah her gün çalıştığına göre biz de çalışmalıyız” şeklinde özetlenebilir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa, ve Mehmet Akif gibi aydınlar, Rusya’da ise Gaspıralı İsmail Bey,

Camaledin Afgani, Yusuf Akçura gibi yenilikçiler, iş ve çalışma konusunda benzer düşünceler sergilemişlerdir. Buna göre bir kişi başarılı olmak için sıkı çalışırsa Allah O'nu engellemeyecektir (Pazarlı, 1980). Aşağıdaki Kur'an ayeti genellikle bu dünyada çalışmanın gerekliliğini belirtmesi açısından sık sık başvurulan ayetlerdendir.:

*“Erkek ya da kadın her kim inanmış olarak barışa yönelik bir iş yaparsa, onu tertemiz bir hayatla yaşatırız ve böylelerinin ücretlerini işleyip ürettiklerinin en güzelleriyle karşılırsınız (Nahl, 97)”*

İslâm bu şekilde ayet ve hadislerle sürekli olarak emeği ve çalışmayı yüceltmıştır. Girişimcilik de teşvik edilen işlerden biridir. İş, yaşamak için zorunlu bir faaliyet olmakla birlikte aynı zamanda sosyal bir faaliyettir. İslâm dini sürekli olarak iman edip salih amel işleyenleri över. Kur'an bu özelliğe sahip olan insanları bol miktarda anar. Burada çalışma ahlakı açısından önemli olan İslâm'ın sadece iman etmeyi yeterli gören bir din olmayıp bunu salih ameller yani iyi işlerle desteklemesidir. Salih amel kavramının içinde ise sadece dini faaliyetler ve ibadetler değil dünyevi işler de vardır. Bununla birlikte sıkı çalışma inanan insanı materyalist bir yaşam biçimine de götürmemelidir. Bencilce tamahkarlık etmek İslâm çalışma ahlakında yeri olmayan bir davranıştır. Tabakoğlu'na (1996) göre Müslüman bir girişimci ibadet eder gibi çalışmalıdır. Rasyonalist bir İslâmi hayat bunu gerektirir.

İslâm, müminleri çalışmaya ve verimli olmaya, kapasiteleri ölçüsünde insanlığa faydalı olmaya davet eder. Bununla beraber, İslâm insanların sosyal varlıklar olduklarını ve çalışma kadar dinlenmeye de ihtiyaç duyduklarını da kabul eder. İslâm'da dinlenme çalışan herkesin hakkıdır. Mesela, Cuma ve diğer dini bayramlar, İslâm geleneğinde dinlenme ve eğlenme günleridir. Örneğin kadılar daha verimli çalışabilmeleri için haftanın bir günü resmi tatil yaparlar. Burada çalışma ahlakı açısından önemli bir nokta Cuma günlerinin Müslümanlar için bir sept günü olmamasıdır. Şabat ya da sebt günü Allah'ın Yahudileri çalışmaktan men ettiği Cumartesi günüdür. Hıristiyanlar ise Pazar günü sebt geleneğini sürdürürler. Kur'an sebt gününün Yahudilere ilahi bir buyruk olduğunu ve buna uymayanların zelil maymunlara çevrildiğini yazar. Ancak Müslümanlar Cuma günü çalışmamakla zorunlu tutulmamışlardır. Yalnızca Cuma namazı sırasında işlerini terk etmek ve camiye gitmekle mükelleftirler. Dinlenme vakitleri hem sosyal hem ekonomik hem de dini nedenlerden ötürü bir gereklilik olarak görülmüştür (Ünsür, 1996). Fakat, kumar, içki, dans, ve diğer benzer İslâm ahlakıyla bağdaşmayan faaliyetler, İslâm ahlakında dinlenme faaliyeti olarak görülmezler ve kınanırlar.

## 6. İslâm'da Bireycilik ve Toplumculuk

Protestan çalışma ahlakının çok önemli bir boyutu da bireyciliktir. Buradaki bireycilik kesinlikle bencillik ile aynı kavram değildir ve çıkış noktası kişinin Tanrı ile aracsız iletişim kurmasına olanak veren dini bireyciliktir. Turner'ın (1994) da belirttiği gibi modern bireyciliğin kökeninde hem seküler ideolojiler hem de belirli bazı Protestan hareketleri yatmaktadır. Her ne kadar İslâm ilahiyatı kolektivist bir öze sahip olmasa da modern bireyciliğe Protestan hareketleri kadar katkı yaptığı da söylenemez.

İslâm dünyasında 16. yüzyıldan sonra başlayan ekonomik gerileme bireyciliği değil kaderciliği ve kolektivizmi teşvik etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda İslâm nüfusunun büyük bir oranı cehalet ve kadercilik anlayışı içindedir. Her ne kadar Weber (1985) İslâm'daki savaşçı ahlakını ve askeri sınıfın rolünü abartmışsa da öte dünyalı bir tasavvuf anlayışı Ülgener'in (1981) işaret ettiği gibi pasif ve gelenekçi bir yapının oluşmasında ve sürmesinde hayli etkili olmuştur.

Weber'in yaşadığı dönemde yani on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında Müslüman düşünürler geleneksel İslâm toplumlarının geriliğini eleştirmeye başladılar. Bunu yaparken de İslâm inancının özündeki bireye önem veren rasyonel özellikleri vurguladılar. Örneğin 1912'de ahlakçı Babanzade Ahmed Naim (1995) İslâm'ın kaderci bir inanç taşımadığını ve özünde rasyonalist olduğunu ileri sürdü. Müslümanların Batılılar tarafından kaderci olmakla itham edildiğini belirten Babanzade, İslâm'ın hem Batılılar hem de Müslümanlar tarafından yanlış anlaşıldığını söylüyordu. Babanzade'ye göre, Müslümanlar kadere iman ediyor ancak kişilerin Allah karşısındaki sorumluluklarını ihmal ediyorlardı. Buradan yola çıkarak yazar, Kur'an ve Hadisler ışığında bireysel sorumluluğa ve bireyciliğe daha çok önem verilmesi gerektiğini söyleyerek Kur'an'ın bir toplumun kendini değiştirmede süreci Allah'ın da o toplumu değiştirmeyeceği mealindeki ayetini örnek gösterir. Babanzade (1995) kadere imanın Müslümanları tembelliğe ve kaderciliğe itmemesi gerektiğini belirtir ve şunun özellikle altını çizer ki Müslümanlar başlarına kötü bir şey geldiği zaman önce kendilerini suçlamalıdır. Buradan da görüyoruz ki Babanzade'nin İslâm ve Kur'an anlayışı, Protestanlıkta olduğu gibi içsel kontrol mekanizması ve bireysel sorumluluk üzerine oturmaktadır. Düşünür böyle bir yorumla halk İslâm'ındaki kaderci unsurlarla mücadele etmektedir. Babanzade örneğinde görüldüğü gibi, Modernist İslâm alimleri bireyciliği olmasa bile bireysel sorumluluk anlayışını yüceltmektedirler. Benzer olarak Yavuz (1992) İslâm'ın özünde kaderci bir din olmadığını fakat Müslüman toplumların zamanla kaderci hale geldiklerini bunda da tevekkül kavramını yanlış yorumlamalarının etkili olduğunu belirterek, tevekkül



kavramının mümkün olan her türlü çalışma yapıldıktan sonra Allah'a güvenilmesi şeklinde anlaşılması gerekir demektir.

Babanzade gibi Gelner de (1994) İslâm'ın özünde bireyci ve Püriten unsurlar taşıdığını ve Müslümanların gelişen dünyanın standartlarını yakalamak için Batılı kurumları almalarının gerekli olmadığını vurgulamaktadır. Gelner analizlerinde "Halk İslâm'ı" ve "Yüksek İslâm" (High Islam) ayrımı yapmaktadır. Yüksek İslâm ile İslâm'ın orijinal teolojik kaynaklarını, "Halk İslâm'ı" ile de pagan geleneklere ve hurafelere bulanmış olan geleneksel İslâm'ı kast etmektedir.

*"Yüksek İslâm inananlarının hayal etmek istedikleri gibi Peygamber ve sahabenin bozulmamış uygulamalarından oluşan bir İslâm olmayabilir. Fakat daha çok İslâm medeniyetinin uzun zamandan beri süregelen hakiki bir parçası olabilir. Böyle bir İslâm, kutsal metinlere bağlılık, Püritenizm, büyüsel pratiklerin en aza indirilmesi, mistiklikten arındırılmış olma, kurallara bağlılık ve düzeni bozucu hurafelerden kaçınma gibi özelliklere sahip olacaktır. Eğer İslâm dünyası kendisini reform etmek ve uluslararası saygınlık kazanmak istiyorsa öyle görünüyor ki bunu bir şeyleri dışardan almak yerine kendi yüksek ideallerine dayanarak gerçekleştirebilir."*

Goitein (1966) İslâm öncesi ve İslâmiyet'in erken devirlerindeki Arapların bireyci bir yaşam tarzına sahip olduklarını kişilik ve karaktere çok önem verdiklerini belirtir ve İslâm'ın bireysel varoluşa, Allah karşısında bireyin değeri ve sorumluluğuna büyük önem atfettiğini ifade eder. Ancak İslâm devleti bir imparatorluk olmaya başlayınca daha önce var olan kişisel bağımsızlık ve bireyci tutumlar zayıflamış ve ortadan kalkmaya başlamıştır. Bununla birlikte ilahi yargılama karşısındaki bireysel farkındalık ve sorumluluk duygusu İslâm'ın temel ilkelerinden biri olmaya devam etmiştir.

Ağustos 1994'te yayınlanan 'The Economist' dergisinin "İslâm ve Batı" dosyasında İslâm, Batı ve kapitalizm ilişkileri incelenmiştir. Bu incelemeye göre, hem Kur'an hem de peygamber Kur'an kişisel ödül ve cezaya dayalı bir sistem sunmaktadır ve İslâm aşırı olmayan kâr ve kazanca olumsuz bir yaklaşım içinde olmamıştır. İslâm'ın bireyci yönlerinden birisi de dini bir bireyciliğe sahip olmasıdır. İslâm ilahiyatına göre Allah ile insanlar arasında hiçbir aracı yoktur. İslâm resmi bir kilise örgütüne ve papazlar sınıfına da sahip değildir. Bu bakımdan daha çok Yahudilik ve Protestanlığa yakındır. İslâm'da hayli etkili bir dini sınıf vardır ancak bunlar din alimleri ve fakihlerdir, aslında profesyonel din adamı olmamakla birlikte mevcut imam ve müezzinlerin

durumu da daha çok Protestan pastörlerinkine yakındır. Ancak Türkiye'deki devlet memuru imam ve müftüler daha çok Anglikan kilisesindeki yapıyı andırmaktadır.

Her ne kadar İslâm orijinal mesajında bireyci öğeler bulundursa da İslâm ülkelerinde bağımsız ya da özerk şehirlerin oluşumunu engelleyen anti-feodalist merkezi devlet yapısı ve öte dünyalı bir tasavvuf anlayışı İslâm'ın günlük uygulamalarında bireyci öğeleri azaltmıştır. Örneğin Türkiye'de halkın çoğunluğu son zamanlara kadar kadercilerle bir anlayışa sahip olmuştur. 1974'de yapılan bir ulusal araştırmaya göre kaderciliğin Türk'lerin ulusal özelliklerinden biri olduğu ortaya çıkmıştı (Tezcan, 1974). Bununla birlikte 1991'de yapılan bir başka araştırma yeni kuşaklar arasında kaderciliğin giderek azaldığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, Türkiye'de Protestan ahlakı değerlerinin de yükselişte olduğunu göstermektedir. Türk toplumunun değerleri araştırmasına göre ise katılımcıların %45'i kadercilerle bir anlayışa sahipken %36'sı kadercilerle tutumlar taşımamakta %18'i ise kayıtsız kalmaktadır. Bulgular ayrıca göstermiştir ki, dindarlıkla kadercilik arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Katılımcıların hepsinin Müslüman olduğu dikkate alındığında bu sonuçlar, İslâm inancıyla kadercilik arasında Batılı sosyal bilimcilerin varlığından şüphe duymadıkları bir ilişkinin Türkiye örneğinde var olmadığını göstermektedir. Kaderciliğin bireycilikle taban tabana zıt olduğu dikkate alınırsa yine bu sonuçlardan yola çıkarak Türk toplumunun daha bireycilerle bir eğilime girdiğini söylemek de yanlış da olmayacaktır.

Yukarıda değinildiği gibi, tasavvuf, Weber tarafından eleştirildiği gibi bazı Müslüman aydınlar tarafından da kaderciliği beslediğinden ötürü eleştirilmiştir. Gerek siyasi yapıdaki zorlamalar gerekse gerekse bu özeleştirilerin etkisiyle Türk toplumundaki geleneksel tasavvuf hareketleri, bir hırka bir lokma anlayışına dayalı öte dünyalı çileciliklerini bu dünyalı bir çileciliğe dönüştürmüşlerdir. Bu durumu Nakşibendi ekolüne yakınlığı ile bilinen *İlim ve Sanat* dergisindeki bir yazıda pasif tasavvuf anlayışının yerilmesinde görebiliyoruz. Yazar Müslümanları pasifist tasavvufun tehlikelerine karşı uyarmaktadır:

*"Kuvvetli bir Müslüman zayıf bir Müslüman'a yeğdir. Çileci bir tasavvufu savunanlar İslâm'a hizmet etmemektedirler."*

İslâm'ın bireycilerle unsurlar taşıdığı açıktır ancak bu bireycilerle seküler bireycilerle farklıdır. İslâm seküler anlamda bireycilerle bir ideolojiye sahip değildir. Daha çok Protestanlık gibi, bireysel sorumluluğa kuvvetli, vurgu yapan cemaatçi bir dindir. Bir çok İslâm alimi faiz yasağı ve zekatı İslâm'ın cemaatçi ve eşitlikçi yönü olarak

görmüştür (Mannan, 1986). İslâm zenginliğin belli ellerde toplanmasını uygun görmez. Kur'an'ın bu konudaki ayeti Müslüman iktisatçılar tarafından dinin zengin ile fakir arasında çok büyük bir farka izin vermediği şeklinde yorumlanır.

*“...Bu böyle düzenlenmiştir ki, o mal ve nimetler sizden yalnız zengin olanlar arasında dönüp duran bir kudret aracı olmasın (Haşr, 7).”*

Refah devleti kavramı bir çok Müslüman iktisatçı tarafından desteklenmiştir. Mannan'ın (1986) belirttiğine göre İslâm'daki temel ekonomik değerler, Allah'ın mutlak egemenlik ve mülkiyet hakkına dayanır dolayısıyla her kul üretim ve tüketim faaliyetlerinde bulunma hakkına sahiptir. Ahlaki ilkelere uyduğu sürece yasal mülkiyet hakları İslâm'da teminat altına alınmıştır. Abeng (1997) ise İslâm'ın cemaatçi niteliği üzerinde durmaktadır. Buna göre infak ilkesi ve istifçiliğin kınanmış olması da refahın adil dağılımıyla ilgilidir. Yazara göre Kur'an iş hayatından sömürücü unsurları ayıklamaya çalışmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse İslâm vahşi kapitalizmi ve seküler bireyciliği kabul etmemektedir ancak İslâm ilahiyatında bazı bireyci unsurlar da yer almaktadır.

## 7. İslâm'da Para, Refah ve Zamana Karşı Tutumlar

İslâm'da refah, para ve zamana karşı geliştirilen tutumlar Protestan ve Katoliklerden çok da farklı değildir. Bu konuda belki de en önemli fark faiz yasağında yatmaktadır. İslâm'da her türlü faiz için çok sıkı bir yasaklama vardır. Bunun yanında Protestan ve Katolik Hıristiyanlıkta ise makul bir faiz oranına izin verilir. Hefner (1995) İslâm'daki faiz yasağının temelde anti-kapitalist bir uygulama olduğunu fakat faiz ya da ribanın ne olduğu konusunun da İslâm'da tartışmalı olduğunu belirtmiştir.

İslâm özel mülkiyet haklarını tanımaktadır ancak nihai mülk şahibinin Allah olduğunu da vurgulamaktadır. İnsan yalnızca Allah'ın mülkü üzerinde bir emanetçidir. İnsanlar Allah'ın emirlerine uydukları sürece Allah'ın mülkünü kullanma hakkına sahiptirler fakat bu kullanım beraberinde sorumluluğu da getirmektedir (Nomani ve Rahnema, 1994). Çeşitli Kur'an ayetleri piyasa koşullarından kaynaklanan zenginlik ve refah farklarının özünde kötü olmadığını bildirmektedir. Örneğin,

*“Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Verdiği nimetlerle sizi denemek için kiminizi kiminiz üzerinde derecelerle yükseltmiştir. Rabbin ceza verdiğinde çok süratli verir. Ama gerçekten O çok affedici çok merhametlidir (En'am 165)”*

Bazı İslâm düşünürleri kapitalizmden ve sosyalizmden ayrı bir İslâm ekonomik düzeninin var olduğunu iddia etmiş ancak bazıları ise bir İslâmî ekonomik düzenin var olamayacağını ancak piyasa ekonomisine İslâmî bir yaklaşımın olabileceğini belirtmişlerdir (Turkdogan, 1996). İslâm'da servet ve zenginlik sınırsız değildir ve zekat en az %2,5 oranında alınan bir servet vergisidir ve İslâm'ın şartlarından biridir. Buradan da anlıyoruz ki İslâm özünde eşitlikçi değil eşitsizlikçi bir ahlak barındırmaktadır.

Faiz gibi kumar da İslâm'da kesin olarak yasaklanmış bir zenginleşme aracıdır. Hıristiyanlıkla İslâm arasındaki önemli farklardan biri de Hıristiyanlığın faiz ve kumara daha sempatik yaklaşmasıdır. Her ne kadar Hıristiyanlık kumarı kınasa ve bazı non-konformist mezhepler yasaklasa dahi Hıristiyanlıkta İslâm'daki gibi katı bir kumar yasağı yoktur. Tüketim toplumu olmak, para ve zaman israfı İslâmîyet'te kınanmıştır (Yavuz, 1992).

İslâm'da zenginliğin iyi olarak görülmesini Yavuz (1992) İslâm geleneğinde veren elin alan elden üstün olduğu düsturu ile açıklar. Oysa zaman içinde İslâm toplumlarında fakirliğin zenginlikten daha kutsanmış bir durum olduğu yönünde bir eğilim oluşmuş ve bunun sonucu olarak da İslâm toplumlarında fakirliğin baskın olduğu bir dini kültür gelişmiştir. Bazı Müslüman ilahiyatçılar ise diğer yandan zenginliğin fakirlikten daha iyi olduğunu belirtmiştir. İslâm ilahiyatında bu konuda gündeme gelen bir sorun vardır: Fakir ve sabreden bir Müslüman, zengin ve şükreden bir Müslüman'dan daha mı iyidir? Çoğu alim bu soruya fakir ve sabırlı olanın daha iyi olduğu cevabını vermiştir.

Öte yandan pek çok çağdaş İslâm ilahiyatçısı bir Müslüman'ın meşru yollardan sıkı çalışarak zengin olmasını olumlu bir tutum olarak görmektedir. Çünkü böylelikle kişi İslâmîyet için pek çok hayır faaliyetinde bulunacak, istihdam yaratacak ve İslâm toplumunun kalkınmasına yardımcı olacaktır. Fakirliği özendirilenlerin İslâmîyet'e hizmet edemeyecekleri de belirtilmiştir (Turkdogan, 1996). Yavuz (1992) bu konuda Hz. Peygamber'in asla tembelliği ve aylaklığı özendirmediğini dünyadan kopuk bir ruhani manastır hayatının da asla övmediğinin altını çizmektedir.

Geleneksel İslâm ile çağdaş İslâm'ı karşılaştırdığımızda, çağdaş İslâm'ın meşru ve ahlaki sınırlar içindeki zenginliği özendirdiği ve insanı her türlü günaha yöneltebilecek fakirliği ise teşvik etmediğini görüyoruz. Allah'ın bir sıfatının da Gani (zengin) olması ilahiyatçılar tarafından zenginliğin kötü olmadığı yolunda bir referans

olarak da kullanılmaktadır. Yavuz'un da belirttiği gibi Kur'an'ın pek çok ayetinde Allah kendisinden bu sıfatla bahsetmektedir (6:133, 29:6, 2:267, 35:15) Eğer fakirlik bir erdem olsaydı Allah kendisini zengin sıfatıyla sıfatlandırmazdı diye düşünülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber de fakir bir gençken Allah'ın yardımıyla zengin bir ticaret adamı olmuş ve tüm malını Allah yolunda harcamıştır.

İslâm'ın zaman konusundaki tutumuna gelince, İslâm alimleri zamanın israf edilmemesi ve tutumlu kullanılması gereken bir kaynak olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. İslâm'daki ve Yahudilikteki zaman kavramının Hıristiyanlık'taki kadar metodik olmadığını belirten görüşler de vardır. Örneğin tarihçi David Landes (1998) şöyle demektedir.

*"İslâm gün doğmadan ve gün batımı arasında beş kez müminleri namaza çağırır fakat öğle namazı istisna edilirse bu ibadetler zamanı dilimlere bölmez. Dahası İslâm ve Yahudilikte ibadet zamanları bir zaman noktası olmaktan çok bir zaman bandını ifade ederler ve yerel gelenek ibadetlerin ne müddet geciktirilebileceğini belirler. Her iki dinde de ibadet kişisel bir eylemdir ve ruhani katılımı gerekli kılmaz. Bazı istisnalar dışında eşzamanlı ve kolektif katılıma gerek yoktur. Oysa Hıristiyan manastır yaşamı tam aksini gerektirmektedir.*

Landes'in İslâm'daki zaman algılamasının metodik olmadığına yönelik bu eleştirisine rağmen çağdaş Müslüman ilahiyatçılar dinde zamanı kullanmanın önemini vurgulamışlardır. İslâmi geleneğe göre öte dünyada herkes Allah'ın karşısında bu dünyadaki zamanını nasıl kullandığının hesabını verecektir. Zenginler servetlerini helal yollardan kazanmışlarsa kurtulacaklardır. Buna mukabil fakirler de neden çalışıp kazanmadıkları konusunda sorguya çekileceklerdir. Bu durumda fakirler zenginlerden daha zor bir soruyla karşılaşmış olacaklardır. Zaman bu dünyada insanlara verilen en kıymetli nimettir. Dolayısıyla Müslümanlar zamanlarını en verimli bir şekilde değerlendirmek zorundadırlar. İslâm zaman israfını da büyük bir günah olarak görmekte ve bu anlamda Protestanlık ile benzeşmektedir (Aydın, M. 1993).

## 8. İbn Haldun'da İktisat Medeniyet ve Ahlak

İbn Haldun'un Mukaddime adlı eseri en çok bilinen ve en çok atıf verilen eserdir. Bu eser daha çok toplumların evrimi, göçebelikten yerleşikliğe geçiş ve coğrafya gibi konulara ağırlık verir. İbn Haldun bir insan toplumunun medenileşme süreci hakkında kafa yormuş ve özellikle medeni olmayan yani göçebe Arap kabilelerinin

medenileşme hikâyesini anlatmıştır. Askeri ve bürokratik örgütlenme seyfiye ve kalemiye sınıflarının gelişimi ile anlatılırken ticaret ve zanaat faaliyetleri de ihmal edilmemiştir. İbn Haldun doğrudan iş ahlakına değinmese bile konusu iş ahlakını ve işletmeciliği ilgilendiren sosyal durumları ele almıştır.

İbn Haldun toplumların ve devletlerin de doğuş gelişme olgunlaşma ve çöküş gibi aşamaları olduğunu belirtir. Toplumların ilkel göçebelikten yerleşik ve gelişmiş bir toplum yapısına ulaşmalarında iktisadi faaliyetlerin rolünü ihmal etmez. Bu faaliyetleri gelişme için elzem sayar. Ona göre medenileşme süreci toplumu zenginleştirip refahı artıracak ticari ve sınai becerilerin gelişimine bağlıdır. Böylece İbn Haldun dolaylı olarak beşeri sermaye ya da insan kaynaklarının da önemini vurgulamış olur. Ticari ve sınai becerilere sahip olmayan bir göçebe toplum bu becerilere sahip bir ülkeyi ele geçirdiğinde ülkenin yerli halkını ortadan kaldırmak yerine bu becerileri yerleşik halktan öğrenmelidir. Nitekim İslâm fetihlerinde fethedilen ülkelerin halkları yok edilmemiş ya gönüllü olarak Müslümanlaşmış ya da ehli zimmet statüsünde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Oysa Avrupalıların Amerika ve Avustralya kıtalarını ele geçirmelerinde yerli halkların büyük oranda soykırıma uğratıldığı tarihi bir gerçektir. Ancak Amerika'nın ve Afrika'nın beyazlarca işgalinde daha ileri bir medeniyetin (tarım ve erken sanayi toplumlarının) daha geri (avcı toplayıcı göçebeler) bir medeniyeti ortadan kaldırması vardır. Müslümanların Afrika ve Güney Doğu Asya'daki ilerlemelerinde ise avcı toplayıcı kültürleri ortadan kaldırdıkları söylenemez.

İbn Haldun'da devleti ayakta tutan iki şey asker ve paradır. Ahmet Arslan'a (2002) göre ekonomik görüşleri itibarıyla İbn Haldun bugünkü anlamda tam bir liberal özel teşebbüscüdür. O ekonomik olayların diğer toplumsal olaylar gibi kendine has bazı kanunları olduğuna inanmakta ve bunlar üzerinde uygulanacak herhangi bir zorlamanın ekonomik hayatı alt üst edeceğini düşünmektedir. İbn Haldun devletin ekonomik hayata müteşebbis olarak girmesine de karşıdır. Ona göre insanları ekonomik faaliyete iten belli başlı unsur kâr veya kazanç arzudur. Bir malın değerini belirleyen iki şey ise onun üretimi için harcanan emek (al amal al başarıyya) ve bu mala karşı duyulan taleptir. Bu anlamda İbn Haldun'un Ricardo'nun emek değer kuramının habercisi olduğu da söylenebilir. İbn Haldun bu açıdan şehirleşme üzerinde durur ve göçebe hayat tarzında emek arzının sınırlı olduğunu en fazla kazancın şehirlerde olduğunu söyler.

İbn Haldun medeniyetin ahlaki bozup bozmadığı tartışması üzerinde uzun uzadıya durur. O şehirli medeniyetin insan değerlerini yozlaştırdığı, kişinin erdem ve ahlakını bozduğu görüşündedir. Bedevî Umran seviyesinde yaşayanlardan söz ederken kanaatkâr, dayanıklı kendine güvenen cesur, yardımsever, namuslu, dindar sıfatlarını kullanırken medeni şehir insanı için, haris, mağrur, korkak, tembel, rahatına düşkün, bencil, müsrif, olduklarını söylemektedir. Kısaca ahlaki anlamda ne kadar olumsuz vasıf varsa şehir insanına yüklemektedir (Arslan, 2002).

İbn Haldun, toplumların medenileşme sürecini ele alırken göçebelerin medeni toplumları fethetmeleri sonrasında yerleşik medeni halktan medeniyetin unsurlarını öğrendiklerini anlatır. Örneğin Arapların İran ve Bizans'ı ele geçirdikleri yıllarda henüz yerleşik medeniyet unsurlarına sahip olmadıklarını ve bu unsurları İranlı ve Bizanslılardan öğrendiklerini söyler. Mukaddime'de bu konuda şunlar anlatılır:

*"Fetihler olunca Araplar İran'ı ve Bizans yörelerini ele geçirip bu toplumların kızlarını ve oğullarını buyrukları altına alınca söz konusu yola gidilmişti. Araplar kendilerinden önceki devletlerin halklarını köleleştirip işlerinde ve hizmetlerinde evlerinin ihtiyaçlarında kullanma yoluna gidince ve onların bu alanlarda becerilerini, ustalarını seçip çalıştırınca onlar Araplara uygarlık gereçlerinin yapımı öğretiler. Arapların zengin yaşam imkanlarını elde etmelerine durumlarında ve yaşama biçimlerinde meydana gelen değişikliklere koşut olarak gerek duyulan şeyler nasıl yapılır, nasıl üretilir ve çeşitlendirilir bellettiler ve Araplar bu öğrendikleri konularda son derece ilerlediler. Böylece uygarlık aşamasına geçtiler (Mukaddime C.1s.11)"*

Buradan anlaşılmaktadır ki İbn Haldun medenileşme ile mal üretimi ve tüketimi arasında bir bağ kurmakta ve göçebe toplumların yerleşik toplumlardan ticari ve sınıai faaliyetleri öğrenip uygulayarak medenileşeceğini söylemektedir. "uygarlık gereçleri" ifadesi özellikle dikkat çekicidir. Nitekim Araplar arasında fetihlerden sonra çok önemli bir tüccar sınıfı gelişmiş ve Güney Doğu Asya'ya İslâmiyet İslâm orduları tarafından değil Müslüman Arap tacirler tarafından götürülmüştür.

İbn Haldun'un iş ahlakı ile doğrudan ilgili olarak en önemli sözleri Mukaddime'nin 2. Cildinde yer alan Muhtesiplik ve Sikke hakkındaki parçadır.

*"Muhtesiplik iyi olanı emretmek kötü olanı yasaklamak (emri bil maruf nehyi anil münker) türünden bir dini görevdir. O türden görev Müslümanların işlerine bakmakla yükümlü kamu görevlisine farzdır. Müslümanların işlerine bakma*

*sorumluluğunu üstlenen kimse muhtesiplik görevine yeterliliği olan kimseyi atar. Muhtesip yasak olan şeyleri deşer, yasaklık ölçüsüne göre kınayıcı ve yola getirici cezalar verir. Halkı kentte kamu yararına olan tutumlara yöneltir. Örneğin yolların daraltılmasını ve geçişlerin güçleştirilmesini yasaklar. Hamallara yük taşıyıcılara ve gemilere fazla yük yükletilmesine izin vermez. Öğrencilerini dövmekte ileri giden öğretmenlerin okullarda ya da başka yerlerde ellerine vurulması kararını verir. Tüm davalarda değil sadece hileli işlerde, besin maddelerinde ve başka şeylere ilişkin hilebazlıklarda, aldatmalarda, tartılardaki ve ölçülerdeki aykırılıklarda karar verme yetkisi vardır. Muhtesip bundan başka borçlarını sürekli erteleyip bir türlü ödemeyenleri, insafli olmaya zorlar. Kanıt dinleme ve hüküm infaz etme gerektirmeyen işler yaygın ve kolay sonuca ulaşmayı sağlar bu şekilde yargıca yardımcı olmuş olur."*

Görüldüğü üzere İbn Haldun'un aktardığı sistemde Muhtesip özellikle esnafı ve üreticiyi doğru ve ahlaklı bir yola sokan önlemleri alan, hafif cezaları uygulayan, tüketici haklarını gözetip koruyan bu konudaki standartları geliştiren bir görevi ifa eder. Ombudsmanlık veya arabuluculuk gibi fonksiyonlara da sahiptir. 1502 tarihli Kanunname-i İhtisabı Bursa bu konuda tarihimizdeki çok önemli bir standardizasyon belgesidir. Muhtesiplik, bu özelliği ile mahkemelerin iş yükünü azaltır. Ahîlikteki Ahîbaşı ya da Ahîbaba da benzer fonksiyonları görür. Bu fonksiyonlar günümüzde belediye ve tüketici hakem heyetleri tarafından görülmektedir.

İbn Haldun bu ahlaki bozulma ile ekonomik hayattaki olumsuz gelişmeler arasında da bazı sıkı ilişkiler olduğuna inanmaktadır. Şehrin ekonomisi şehir insanının sınırsız ihtiyaçlarını tatmin etmemeye başladığında şehir insanı meşru olmayan her çareye başvurmakta tereddüt etmez. Bu cümleden olarak alışverişte aldatmaya, ticarete karaborsacılığa ve benzeri her türlü ahlaksızlığa kalkışmaktadır. Bunlar ise yeniden olumsuz etkileriyle ekonomik faaliyetlerin kendi üzerine dönmekte onların daha da bozulmasını doğurmaktadır. Ahlaki ve toplumsal bozulmayla mahkemeler zulüm aracı haline gelir, bireycilik, tembellik, müsriflik, zina ve eşcinsellik artar (Arslan, 2002).

İbn Haldun Muhtesiplik kurumuna oldukça olumlu bir şekilde yaklaşmaktadır. Ona göre bu kurum iş ve meslek ahlakının pekiştirilmesini amaçlar. Örneğin öğrencisine şiddet uygulayan öğretmenlerin cezalandırılması meslek ahlakı konusunda çok önemli bir görevin ifasıdır.



Mustafa Özel'in (2017) de belirttiği gibi İbn Haldun, üretim, iş bölümü ve üretkenlik konularını; daha geniş bir çerçevede ise iktisadî ilişkilerin toplumsal bağlamını tartışırken, 18. ve 19. yüzyılın sosyolog ve ekonomi politikçileri kadar, 20. ve 21. yüzyıl iktisat ve işletme gurularına parmak ısırtacak bir kavrayış derinliği göstermektedir. Petty, Smith, Malthus, Saint Simon ve Marx'ın dile getirdiği sayısız fikrin sadece tohumlarını değil; bizzat olgun hallerini İbn Haldun'da bulabiliriz. Keza Michael Porter veya Paul Romer gibi çağdaş iktisatçılar neredeyse Mukaddimenin bazı cümlelerini İngilizce tekrar etmektedirler. İbn Haldun'a göre, insanın bir dünyalı olarak gayesi üretim yapmaktır. İbn Haldun kavramsallaştırmasında "göçebelik ilk üretim tarzıdır; medeniyetin temeli göçebelikten oluşur." Üretimin gerçekleşmesi için birtakım faktörlerin bir araya gelmesi/getirilmesi gerekiyorsa da, ana üretim faktörü insan emeğidir. "Mal ve sermaye terakümü, emeğin değerinin terakümünden başka bir şey değildir. Bir insanın mal biriktirmesi, emeğinin değeri ve karşılığı olan şeyleri biriktirmesi manasına gelir. Zira (esas itibarıyla) ortada emekten başka bir şey yoktur ve birikimden maksat da bizzat emeğin kendisi değil, (ondan hasıl olan değerdir)." İnsanoğlu kendi potansiyelini gerçekleştirmek için üretmek zorundadır; üretim ise onun emeğinden kaynaklanır. Üretim tek başına değil, sosyal bir örgütlenme sayesinde gerçekleştirilir.

İbn Haldun'un muhtesiplik kurumuna özel önem vermesi iktisadi faaliyetlerin ahlaki alt yapısına verdiği önemi de göstermektedir. Zira göçebelikten yerleşik hayata geçiş süreci arttıkça iktisadi işlemler daha karmaşık hale gelecek ve daha fazla ahlaki ve hukuki sorun ortaya çıkacaktır. İşte tam da bu noktada İbn Haldun'un Muhtesiplik kavramının altını çizmesi ve ek olarak da paranın (sikkenin) fonksiyonlar üzerinde yazması medeniyet, iktisat ve iş ahlakı arasında sağlam ilişkiler olduğuna inandığını göstermektedir. Modern Batı toplumlarında iş ahlakından sorumlu bir kamu görevlisi bulunmazken İslâm toplumlarında değişik adlarla bu konuda bir yetkili ve onun memurları olduğunu görüyoruz. Çağdaş bir Müslüman toplum olan Türkiye'de Muhtesiplik kurumu çağın gereklerine göre yeniden ihdas edilebilir ve bu şekilde dünyaya örnek olabilir.

## Kaynaklar

- Abeng, T. 1997 'Business ethics in İslâmic context: perspectives of a Muslim business leader', *Business Ethics Quarterly*, Vol.7, No.3, pp.47-54
- Anadol, C, 1991, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara,
- Arıcı, K, 1999, "Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Anadolu Ahîliği," (*Ahîyan-ı Rum*), II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı, Kırşehir, , s.38-48

- Arslan, A, İbni Haldun, Vadi Yayınları, 2002
- Arslan, M. 2001 "The Work Ethic Values of Protestant British, Catholic Irish and Muslim British Managers" *Journal of Business Ethics* 31, 321–339
- Arslan, M. 2001, *İş ve Meslek ahlakı*, Ekim Ankara, Nobel Yayınları
- Arslan, M, 2000 "A Weberian Approach to Turkish Entrepreneurship," *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ankara,
- Aydin, V. 1996 *Ahlak Dersleri*, (Lectures on Ethics), Denge yayinlari, İstanbul
- Aydin, M. 1993 'Dinin dunyevilesme sorunu Protestanlik ve Islam', (The secularisation problem of religion: Protestantism and Islam) *Bilgi ve Hikmet*, Bahar 1993/2 pp. 44–57
- Babanzade, A.N. 1995 *İslâm Ahlakinin Esaslari*, Türkiye Diyanet Yayinlari, Ankara
- Bayram, M, 1995 *Ahî Evren*, , Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,
- Behrman, J. N. 1981 *Discourses on Ethics and Business*, Gunn and Hainn, Cambridge,
- Bikun, R.İ, 2004, *"İş Ahlakı"*, Çev. Ahmet Yaşar, İGİAD yayınları, İstanbul
- Bodur, H. E, 1999, "Ahîlik ve Türk Girişimcilik Kültürünün Oluşumuna Katkıları," II. *Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, Kırşehir, s.58–70.
- Çağatay, N, 1990, *Ahîlik Nedir*, Kültür Bakanlığı, Ankara,
- Çağatay, N, 1989 *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, , Türk Tarih Kurumu, Ankara,
- Çalışkan, Y; 1993 ,İkiz, M. L, *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahîlik*, Kültür Bakanlığı, Ankara,
- Ekinci, Y, 2001 *Ahîlik*, , Talat Matbaası, İstanbul,
- Ekinci, Y, 1990 *Ahîlik ve Meslek Eğitimi*, , Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul,
- Erken V, 1998, *Bir Sivil Örgütlenme Modeli: Ahîlik*, Seba Yayınları, Ankara,
- Ersoy, M. A. 1966 *Safahat* , Inkilap Kitabevi, İstanbul
- Gelner, E. 1994 *Conditions of Liberty Civil Society and its Rivals*, Penguin Books, London
- Goitein, S.D.1966 *Studies in İslâmîc History and Institutions*, E.J Brill, Leiden
- Gülerman, A; ve Taştekil, S, 1993, *Ahî Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı, Ankara,
- Güllülü, S, 1985 "Fütüvvet ve Ahî Ahlakı Konusunda Bazı Düşünceler," *Türk Kültürü ve Ahîlik* , Kırşehir, ,
- Hefner, R. 1995 'İslâm and the spirit of capitalism', in *On Moral Business*, eds. M.L. Stackhouse, D.P. McCann, S.J. Roels, and P.N. Williams, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan. pp.363–367
- İbni Haldun, *Mukaddime*, Onur Yayınları, 1977, Ankara Çev. Turan Dursun
- İlim ve Sanat*, 1997 Basyazi (editorial), March, No. 43 pp.2
- Koran:The Holy Qur'an English Translation and Commentary*, 1413 A.H., Ed. by The Presidency of İslâmîc Researches, Al-Madinah Al-Munawara
- Kur'an-ı-Kerim Meali*, 1994, Öztürk, Y. N., Hürriyet Yayınları, İstanbul
- Landes, D. 1998 *The Wealth and Poverty of Nations*, Little Brown and Company, London
- Mannan, M.A. 1986 *İslâmîc Economics Theory and Practice*, Hodder and Stoughton, Cambridge
- Mengüşoğlu, T., 1983 *Felsefeye Giriş*, , Remzi Kitabevi, İstanbul
- Mirels, H. L. and Garrett, J. B. 1971 'The Protestant ethic as a personality variable', *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, Vol.36, No.1, pp.40–44
- Nomani, F. And Rahnema A. 1994 *İslâmîc Economic Systems*, N.J Zed Books, London

- Ocak, A, Y 1996 "Moğol Tahribatı Karşısında Ahîlik Kültürü," *I. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyum Bildirileri*, , Kültür Bakanlığı, Ankara, , s.123-128.
- Özel, M. 2017, Bir İktisat Klasığı Olarak İbni Haldun'un Mukaddimesi, <http://İslâmekonomisi.org/bir-iktisat-klasigi-olarak-ibn-haldun%E2%80%99un-mukaddemesi/>
- Öztürk, Y. N., 1994, *Kur'an-ı-Kerim Mealî*, Hürriyet Yayınları, İstanbul
- Pazarlı, O. 1980 *İslâm'da Ahlak*, (Ethics in İslâm), Remzi Kitabevi, İstanbul
- Şeker, M, 1993, *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahîlik*, Kültür Bakanlığı, Ankara,.
- Soykut, R, *Orta Yol Ahîlik*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1971
- St.Thomas Aquinas, 1915 *The "Summa theologica" of St. Thomas Aquinas ; literally translated by Fathers of the English Dominican Province*, London : Burns Oates & Washbourne Ltd.,
- Tabakoglu 1996 Tabakoglu A. 1996 *İslâm ve Ekonomik Hayat* (İslâm and the Economic Life), Diyanet İsleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Tezcan, M. 1974 *Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Degerleri*, (Turkish Stereotypes and values), Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara
- Turner, B.S. 1994 *Religion and Social Theory*, Sage Publications, London
- Türk Toplumunun Degerleri* 1991 (The values of the Turkish society), , TUSIAD, yayın no T/91,6145, İstanbul
- Turkdogan O. 1996 *İslâm Ekonomik Sistemi ve Weberci Gorusler*, (The İslâmîc Economic Sytem and Weberian Approaches) Turan Yayıncılık, İstanbul
- Ulgener S.F. 1981 *Zihniyet ve Din, (Ideology and Religion)* Der Yayınları, İstanbul
- Ulgener, S. F. 1981 *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, , Der Yayınları, İstanbul,
- Ünsür, A. 1996 'İslâm ve Çalışma Hayatında Tatil ve istirahat Meselesi ', (İslâm and the Problem of leisure in Work), *İlim ve Sanat*, Subat No.40
- Ünsür. A., 1999 Geleneksel Türk Kültüründe İş Ahlakı ve Sosyal Sorunlar, , *Siyasette ve Yönetimde etik sempozyumu*,
- Yalkın, S, 1996 "Esnaf-Sanatkar Kesiminin Tarihinde Ahîliğin Önemi," *I. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyum Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, , s.177-181
- Yavuz, Y. V.1992 *Çalışma Hayatı ve İslâm*, (Work and İslâm), Tugra Nesriyat, İstanbul
- Yücel, A, "Ahîlik'te Eğitim ve Amaçları," *II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, Kırşehir, 1999, s.315-320.
- Weber, M. 1985 *Protestan Ahlaki ve Kapitalizmin Ruhu*, (The Protestant ethic and the spirit of capitalism) Hil Yayın, İstanbul
- Weber , M. *Essays in Sociology*,1982 eds, H.H Gert and W. Mills, Routledge and Kegan Paul, London